

на офіційному рівні в Голландії, деяких штатах в Північній Америці. А чи є різниця?

Українським законодавцям не до такої дрібниці, як законодавче врегулювання еутаназії. В російському законодавстві прямо передбачена кримінальна відповідальність за здійснення еутаназії. Однак факт законодавчої заборони еутаназії свідчить про те, що її латентне вживання прийняло значні масштаби.

На наш погляд, це дуже важлива проблема, яка потребує однозначної оцінки держави та її законодавчого врегулювання.

Література

1. Ковлер А. И. Антропология права: Учеб. для вузов. — М.: ПОРМА-ИПФРА, 2002. — С. 444.
2. Дмитриев Ю. А., Шленева Е. В. Право человека в РФ на осуществление эвтаназии // Государство и право. — 2000. — № 11. — С. 53.

УДК 316.334.4

О. В. Сердюк

«ЧИСТА СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА» Д. БЛЕКА

Соціологічний підхід вже давно став органічною складовою методології правознавства, а соціологія права визнана як теоретична юридична наука, що має суттєвий вплив на розвиток світоглядних та теоретичних засад правознавства [3; 4; 7; 12; 15]. Тому визначення відношення до існуючих в сучасному правознавстві парадигм соціологічного правопізнання складає одну із важливих умов трансформації і оновлення методологічних засад не лише соціології права, але й правознавства в цілому, подолання його надмірної обтяженості монізмом марксистської парадигми. Однак при цьому мова має йти не про їх механічне запозичення, без урахування специфіки національних традицій як в правовому житті, так і в теоретичному правопізнанні, а про органічний процес засвоєння, який супроводжується і обґрунтовується спеціальними дослідженнями.

Аналіз публікацій вітчизняних авторів показує, що акцент в таких дослідженнях найчастіше робиться на «класичні теорії» XIX — початку XX ст., які досить часто фактично мають виключно історичну цінність і мало використовуються в сучасному «правовому дискурсі». Сучасні теорії розглядаються мало і фрагментарно, а сучасна теоретико-пізнавальна ситуація відображається не завжди адекватно, створюючи ілюзію повного домінування «інтерпретативних» підходів і завершеності «феноменологічного перевороту» [4]. Однак це є суттєвим перебільшенням. Насправді соціологія права продовжує розвиватись на основі внутрішнього конфлікту — два типи парадигм («об'єктивістські» та «суб'єктивістські») конкурують, і це, власне, є одним з джерел розвитку і соціології права, і теоретичних засад правознавства в цілому. Враховуючи «генетичну схильність» вітчизняного правознавства до соціологічного позитивізму, особ-

ливо важливим може бути визначення місця позитивістських підходів у сучасній соціології права. Слід зазначити, що сучасний позитивізм в його епістемологічних вимірах в повній мірі відповідає класичним стандартам «науковості», що робить його особливо привабливим для правознавців і досить часто перешкоджає сприймати критично.

В основі сучасних варіантів позитивістських соціологічних теорій права залишається базовий принцип, визначений ще Е. Дюркгеймом: «Соціальні факти мають розглядатись як речі» [1, 68–70]. Відмінності цих теорій стосуються того, що вважати «соціальними фактами» і як їх «розглядати», однак незмінним є наслідування «позитивного метода» дослідження. Під тиском теоретичної критики, яка спростовує багато його базових засад, сучасний позитивізм зазнає суттєвих трансформацій. Однак ці процеси вітчизняними авторами практично не досліджені.

Однією з найбільш помітних і цікавих в теоретичному плані є теорія американського дослідника Д. Блека, яку він сам визначає як «чисту соціологію права», а його критики називають досить часто «біхевіористською теорією права», хоча таке визначення не може вважатись достатньо коректним. В Україні теорія Д. Блека майже невідома, однак у світі його праці визнаються основою формування однієї з ключових парадигм сучасної соціології права, з якими пов'язуються її теоретичні перспективи [12, 12–13; 15, 76; 16, 39; 17, 120–127]. Р. Коттерел говорить про «агресивне панування» теорії Д. Блека в соціології права [12, 13]. Теоретичні пошуки Д. Блека досить часто сприймаються критично. Так, А. Хант вказує, що якщо відкинути «методологічні орієнтири» Д. Блека (а це найменш визначена частина його вчення), то залишаються досить тривіальні твердження, претензія яких на універсалізм нічим не обґрунтована. «Його теорія ніщо інше як систематизований здоровий глузд, а ніяка систематизація здорового глузду не створює теорії» [14, 20]. Разом з тим Д. Блек цитується частіше й більш «конструктивно», ніж багато його теоретичних опонентів. Емоційний заклик Д. Блека «соціологія права запрошує сучасну юриспруденцію повернутись обличчям до реальності, оскільки юридичні факти не визначаються виключно правовими приписами» знаходить відгук і підтримку [10, 100]. Його емпіричні спостереження та дослідження його послідовників використовуються в обґрунтуванні правових реформ (особливо в сфері судочинства та правоохоронної діяльності), активно обговорюються громадськістю.

Завданням статті є загальна характеристика контексту та загальних засад теорії Д. Блека, визначення її місця в пізнанні права в сучасних умовах. Основою має бути розкриття контексту формування концепції, оскільки саме він в значній мірі пояснює специфіку засад та змісту концепції Д. Блека. Її основні положення були викладені в працях 1970-х рр. і розгорнуті в 1980-х рр. Однак саме в 1970-ті рр. визначились контури нової теоретико-пізнавальної ситуації в соціальних науках, що досить суттєво вплинула на правову науку. Загальним фоном цих процесів були ознаки переходу до «постнекласичної» науки. Структурний функціоналізм, що був визначальним способом теоретизування в цій сфері протягом усього післявоєнного часу, все частіше ставав

об'єктом критики за неадекватність у розкритті еволюційних моментів правової дійсності. Наростало розчарування в можливостях емпіричного підходу, що набував поширення, претендуючи на лідерство в соціологічному пізнанні права. Формувалися нові тенденції в політико-правовому розвитку світу, що стосувалися як Заходу, так і Сходу і вимагали нових теоретико-пізнавальних засобів. У цілому в 1970–1980-х рр. розвиток соціологізації правової науки визначався двома групами факторів.

По-перше, ускладнення політико-правового життя, поява нових правових і «інфраправових» інститутів, зміцнення інститутів громадянського суспільства і загострення проблеми їхньої взаємодії з державою свідчили про появу нового соціального середовища дії права.

По-друге, криза «соціологічного мислення», тобто неадекватність домінуючої парадигми новим потребам пізнання і практики, ініціювала модернізацію теоретичних основ соціальних наук, розквіт мікросоціологічного підходу в його різних виявах, переосмислення класичних парадигм у соціальних науках.

Теорія Д. Блека формується як відповідь на ці соціально-політичні та теоретичні виклики сучасності шляхом визначення напрямків реконструкції соціології права з метою перетворення її в «чисту науку», тобто вільну від оціночних процедур, ідеологічних контекстів і орієнтовану тільки на дослідження фактів. Саме така соціологія права може вплинути на правову практику, змінити методологічні орієнтації юристів. «Право вступить в епоху соціології». Побудована на таких основах теорія, відповідно до амбіційної заяви Д. Блека, являє собою не нову версію соціології права, а нову (соціологічну) концепцію права, що повинна замінити традиційну концепцію права як сукупності норм і принципів їхньої організації» [10, 99–101].

Основні принципи відмінності двох концепцій Д. Блек зводить до такого.

А. Якщо традиційна модель права при оцінці будь-якої юридичної ситуації акцентує увагу на співвідношенні норм, на їх порівнянні з установленою поведінкою особи, то соціологічна концепція за основу бере «соціальну структуру правової ситуації», тобто визначення того, який соціальний статус мають її учасники, характер їхніх відносин і т. п. Д. Блек вважає, що аналіз «правових ситуацій» є найбільш адекватним способом дослідження правових явищ і обґрунтовує необхідність інституалізації особливої сфери соціологічних досліджень права — «соціології юридичного провадження» (sociology of the case) [11, 4–5].

Б. У традиційній моделі право виводиться як логічний процес, у соціологічній — це винятково фактична поведінка людей і груп. Д. Блек указує, що «право утворюють емпіричні факти (акти поведінки), а не правила в сенсі вжиття цього терміна в побуті та юриспруденції для визначення норм» [8, 1091–1092]. Таке тлумачення означає, що прийняте в юридичному позитивізмі розуміння права як сукупності норм замінюється на поняття «фактична поведінка» в контексті соціологічного позитивізму. Обґрунтування такого підходу Д. Блек будує на виключенні проблеми визначення права зі сфери науки: «Визначення права — є завданням практичної юриспруденції, а не науки, яка повинна мати

справу лише з його конкретними емпіричними референтами» [8, 1093]. На цих засадах Д. Блек пропонує «інструментальне» («широке») визначення права як «соціального контролю, який здійснюється державою». Він описує державний соціальний контроль як різноманітні форми «нормативного життя держави та її громадян», які виявляються як акти поведінки у зв'язку із здійсненням такого контролю [8, 1096]. В працях послідовників Д. Блека цей підхід отримує деякі уточнення. Зокрема, звертається увага на те, що «агентом соціального контролю в правових формах» у сучасному суспільстві виступають не лише «публічно-правові інститути», але й «приватно-правові», яким це право або делеговане державою або воно є санкціонованим нею [18, 369]. Право як система соціального контролю існує, втілюючись в один з чотирьох можливих типів здійснення такої функції — «каральний», «терапевтичний», «компенсаторський», «примирювальний».

В. Соціологічна модель розглядає право не як константу, що в незмінному вигляді діє в різних соціальних ситуаціях, а як змінну величину, у залежності від істотних соціальних ознак ситуації (і середовища в цілому). До таких ознак належать: рівень та форми соціальної стратифікації, наявність інших форм соціального контролю, суспільний поділ праці, рівень соціальної інтеграції суспільства, зміст та структура соціальних зв'язків у суспільстві. В основі варіативності права лежить рівень соціальної диференціації суспільства. Саме системи соціальної стратифікації найбільш цікавлять Д. Блека в аналізі конкретних правових ситуацій як їх чинники. Він приходить до висновку, що чим більшими є соціальні дистанції в суспільстві, тим більшою є потреба в праві. Особливе значення ці положення мали при дослідженні проблем соціальної дискримінації в здійсненні судочинства та правохоронної діяльності. Поширеність права («кількісна» ознака права) також залежить від розвитку інших форм соціального контролю. Там, де існують розвинуті системи неформального контролю, необхідність у праві зведена до мінімуму. Але модернізація й ослаблення контролю в малих соціальних групах (у першу чергу, у родині) приводить до зміцнення права. Для аргументації цієї тези Д. Блек залучає різноманітний історико-етнографічний матеріал.

Г. Д. Блек вважає, що соціологія права не повинна займатись «спекуляціями» на тему пояснення того, що, і головне — чому, обумовлює ті чи інші «варіативності» права, вона має лише фіксувати ці зміни та вимірювати «кореляції» з соціальним середовищем. Соціологічна модель має «чистий характер», тобто наукову спрямованість, вона вільна від практичної (професійної, політичної, ідеологічної) заангажованості, а тому — об'єктивна. Саме таке знання здатне впливати на правову політику.

Д. Важливе значення має висновок Д. Блека про соціальну обумовленість правового знання, про наявність «соціальної структури» правової науки, яка може пояснити появу тих чи інших ідей та принципів в правопізнанні. Визнаючи правову доктрину відносно самостійною від юридичної практики і змісту позитивного права, він аналізує соціальне походження тих, хто формує таку доктрину [11, 94].

Однією з важливих передумов своєї теорії Д. Блек визначає дотримання методологічно значимої відмінності між цінностями й емпіричними фактами, що і визначає його приналежність до позитивізму в його сучасних формах. Ця відмінність дозволяє Д. Блеку показати різницю в підході до права в рамках традиційного правознавства і соціології права. Якщо правові науки зосереджені на проблемах цінностей, то соціологія права має справу з емпіричними фактами. Тому предметна сфера соціології права охоплює сферу взаємодії права з іншими сферами громадського життя — системною соціальною стратифікацією, культурою, соціальною морфологією і т. п. На цій основі Д. Блейк фактично «реанімує» ідею універсальності соціологічного підходу (в XIX ст. іронічно визначену як вияв «соціологічного імперіалізму»), доводячи її до «абсурду», коли проголошує «маніфест» переходу до «соціологічного суспільства», тобто суспільства, де основою прийняття рішень в усіх сферах життя (в правовій системі — перш за все) стають соціологічні знання. Однак ця теза має в більшій мірі риторичний характер.

Проведений аналіз базових положень теорії Д. Блека засвідчує її цілісність та логічну виваженість. Використовуючи положення, що так чи інакше вже застосовувалися в теоретичному «дискурсі» про право, він не створює еклектичної конструкції. Це забезпечується послідовним дотриманням двох принципів: а) використання світоглядних принципів сучасного позитивізму; б) орієнтація на реальні проблеми правового розвитку. Саме ці принципи піддаються ґрунтовній критиці з позицій «інтерпретативного» підходу в соціології права [11; 12, 12–13; 13, 203]. Однак навіть критики відзначають ґрунтовність емпіричних досліджень та корисність отриманих узагальнень [12, 249, 275].

Про те, що концепція Д. Блека впливова і відображає існування самостійної «біхевіористської» парадигми в сучасній соціології права, свідчать численні спроби її розвитку і застосування до дослідження реальних процесів [15; 16; 18]. Особливо продуктивним є її використання при дослідженні проблем у сфері правозастосування (судочинство, правоохоронна діяльність). Аналізуючи соціальний механізм правозастосування, Д. Блек розробив концептуальні рамки вирішення проблем, що традиційно є об'єктом емпіричних соціальних досліджень права. Однак їх застосування має супроводжуватись ґрунтовними дослідженнями теоретичних засад.

Література

1. Дюркгейм Є. Социология: ее предмет, метод, предпозначение. — М.: Логос, 1999. — 396 с.
2. Карбоппе Ж. Юридическая социология: Пер. с фр. — М.: Прогресс, 1986. — 351 с.
3. Козобра М. І. Місце філософії права в системі суспільствознавства (до питання про дисциплінарний статус філософії права) // Проблеми філософії права. — К., Чернівці, 2003. — Т. 1. — С. 27–32.
4. Кудрявцев В. Н., Казимирчук В. П. Современная социология права. — М.: Юрист, 1995. — 304 с.
5. Макенмов С. И. Способы осмысления правовой реальности // Проблемы законности: Респ. межведом. науч. сб. — Х., 1995. — Вып. 30. — С. 38–45.
6. Подгурецкий А. Очерк социологии права. — М.: Прогресс, 1974. — 326 с.
7. Савчук С. В. Юридична соціологія: предмет та місце в системі юридичних наук. — Чернівці: Рута, 2003. — 240 с.

8. Black D. J. The Boundaries of Legal Sociology // The Yale Law Journal. — 1972. — Vol. 81. — P. 1087–1100.
9. Black D. J. The Mobilization of Law // Journal of Legal Studies. — 1973. — Vol. 2. — P. 124–149.
10. Black D. J. The Behavior of Law. — London: Academic Press, 1976. — 305 p.
11. Black D. J. Sociological Justice. — N.Y.: Oxford University Press, 1989. — 192 p.
12. Cotterrell R. B. M. The Sociology of Law. An Introduction. — 2nd ed. — London, 1992. — 398 p.
13. Harris G. Legal Philosophies. — 2nd ed. — London: Butterworth, 1997. — 280 p.
14. Hunt A. Behavioral Sociology of Law: A Critique of Donald Black // Journal of Law and Society. — 1983. — Vol. 10. — P. 19–46.
15. Milovanovic D. An Introduction to the Sociology of Law. — New York: Criminal Justice Press, 2003. — 327 p.
16. Tamanaha B. Z. Realistic Socio-Legal Theory: Pragmatism and Social Theory of Law. — Oxford: Oxford Univ. Press, 1997. — 280 p.
17. Trevino A. J. The Sociology of Law: Classical and Contemporary Perspectives. — Milano: St. Martin Press, 1996. — 480 p.
18. Wong K. C. Blacks Theory on the Behaviour of Law Revisited: Law as More or Less Governmental Social Control // International Journal of the Sociology of Law. — 1998. — Vol. 26. — P. 365–392.

УДК 340.11

Ю. М. Дмитріско

ПЕРШОДЖЕРЕЛА ТРАДИЦІЙНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Аналізуючи першоджерела киеворуської правосвідомості, зазначаємо, що вона є межевим процесуальним засобом прадигмального існування і вияву пріоритетних, типово ментально структурованих праворефлексивних норм як певних настанов у поведінці людей, що у позитивній площині праворозуміння характеризуються владністю й підтримуються державним примусом. Першоджерела, як й джерела правосвідомості, не відділені від поняття юридичної норми. Вони є початковою формою ідентифікації саме істинних характеристик і властивостей давніх правових рефлексій дійсності, але є менш істинно визначені, ніж відомі джерела правосвідомості. Основними *першоджерелами правосвідомості* у Давньоруській державі, як звісно, були: звичаєве право, договори Русі з Візантією, князівське законодавство, канонічне (церковне) законодавство, Руська правда та ін. В тривалому конкретно-історичному процесі складного розвитку першоджерел киеворуської правосвідомості через складні девіації звичаєвого права, договорів Києвської Русі, князівського та канонічного церковного законодавства, усвідомлення та переусвідомлення Руської правди формувалися традиційні історичні девіації світопізнання як правосвітоглядні девіації української правової свідомості.

Метою статті є виявлення конкретно-історичної специфіки джерел української правосвідомості на ґрунті виявлення специфіки давньоісторичної правової літератури.

За проведеними дослідженнями домінуючим першоджерелом киеворуської правосвідомості було *звичаєве право*, або норми, що виникли на основі тра-